مرکز آینده پژوهی جهان اسلام
Islamic World Future Research center
دارای مجوز رسمی به شماره:۱۰۰۴۸۶ از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

گزارش ویژه

کتاب‌های درسی تشکیلات خودگردان فلسطین و کارکرد هویت‌بخش آنها

تعریف خود فلسطینی و دیگری اسرائیل در آنها

CIWFS

مرکز آینده پژوهی جهان اسلام

تابستان ۱۴۰۴

کتاب‌های درسی تشکیلات خودگردان فلسطین و کارکرد هویت‌بخش آنها: تعریف خود فلسطینی و دیگری اسرائیل در آنها

۱- مقدمه

مفروض بنیادین در پژوهش کسانی که کتاب‌های درسی را مورد مطالعه قرار می‌دهند آن است که برنامه‌های درسی منعکس کننده جریان‌های عمیق تر در جامعه و فیلتری هستند که نسل جوان از طریق آنها آگاهی ناخودآگاه دینی، مدنی، ملی و اجتماعی دریافت می‌کند. ایفای این نقش سبب شده است تا برساختن خود و دیگری در این کتاب‌ها و تعریفی که آنها از خود و دیگری در قالب هویت ملی ارائه می‌کنند مورد توجه قرار گیرد.هویت ملی به‌عنوان مجموعه‌ای از مفاهیم و عواطف تعریف می‌شود که منعکس کننده رابطه یک فرد با ملت با پیشینه تاریخی و فرهنگی، ارزش‌ها و باورها مشترک است.

در تکوین هویت ملی کتاب‌های درسی نقش مهمی در انتقال بین نسلی هویت ملی می‌کنند. کتاب‌های درسی به‌طور سنتی به‌عنوان ابزاری برای ساختن هویت ملی استفاده می‌شوند و از این منظر اساساً سیاسی هستند. کتاب‌های درسی در خدمت ایجاد هنجارهای اجتماعی و انتقال بین نسلی برداشت‌های تاریخی و سیاسی در قالب هویت ملی هستند. تعریفی که در کتب درسی از خود و دیگری ارائه می‌شود یک اقدام سیاسی است که در خدمت تعریف آگاهی جمعی یک جامعه و دولت-ملت می‌باشد. در این زمینه این کتاب‌ها با ارائه روایت برساخته از طریق حذف و شمول وقایع تاریخی یعنی برجسته کردن وقایع خاص و حذف برخی از وقایع سبب تکوین خاطره جمعی و قوام یافتن هویت ملی دانش‌آموزان می‌شوند. به همین دلیل است که محتوای کتاب‌های درسی را نمی‌توان به تنهایی به عنوان یک مفهوم بررسی کرد و باید آن را در بستر اجتماعی و سیاسی واکاوی نمود. باتوجه به اهمیت سیاسی کتاب‌های درسی و نقشی که آنها در تکوین هویت ملی دارند یکی از مهم‌ترین موضوعات درخور توجه، واکاوی کتاب‌های درسی کشورهایی است که دچار منازعه هستند. در این زمینه تعریفی که این کتاب‌ها از خود ملی و دیگری طرف منازعه دارند قابل تامل است چرا که از طریق برساخت تاریخی و اجتماعی هویت امکان و یا امتناع تداوم منازعه در نسل‌های بعد را از طریق انتقال بین نسلی هویت فراهم می‌آورد.

۲- کتاب‌های درسی تشکیلات خودگردان و هویت ملی فلسطین

کتاب‌های درسی باتوجه به کارکردی که در فرایند تکوین هویت ملی دارند به‌عنوان وسیله‌ای برای انتقال ارزش‌هایی ملی مورد تایید ایفای نقش می‌کنند. محتوای کتاب‌های درسی به دانش‌آموزان می‌آموزد که این ارزش‌ها

را درونی کنند. این امر آنها را قادر می‌سازد تا به شیوه‌ای رفتار کنند که از نظر اجتماعی پذیرفته شده است. این امر بدان معنی است که مقولات و مفاهیم مورد استفاده در محتوای کتاب درسی به دانش آموزان کمک می‌کند تا هویت ملی و فرهنگی خود را شکل دهند و احساس کنند که با جامعه خود ارتباط بیشتری دارند. دولت از طریق کنترل برنامه‌های درسی مدارس و محتوای کتاب‌های درسی، نقش اصلی را در جامعه‌پذیری سیاسی شهروندان خود ایفا می‌کند. باتوجه به کارکرد سیاسی کتاب‌های درسی این متون را باید در ارتباط با سیاست هویت مورد مداقه قرار داد چراکه تحقیقات نشان داده است که کتاب‌های درسی هرگز وسیله‌ای بی‌طرف در زمینه دانش نیستند، بلکه قادرند واقعیت‌هایی را که در خدمت منافع گروه‌های خاص از جمله دولت ملت هستند هستند را بازتعریف و از طریق آن افراد را بازاجتماعی نمایند.

همچنان که ذکر آن رفت در کشورهای درگیر منازعه کتاب‌های درسی از طریق برساخت تاریخی و اجتماعی هویت امکان و یا امتناع تداوم منازعه در نسل‌های بعد را از طریق انتقال بین نسلی هویت فراهم می‌آورد. در این زمینه یکی از منازعه‌های درخور توجه منازعه اسرائیل و فلسطین است. پس از توافقنامه اسلو تشکیلات خودگردان فلسطین به سمت کنترل تدریجی بر سیستم آموزشی منطقه تحت کنترل خود حرکت نمود. تشکیلات خودگردان در سال ۲۰۰۰ به‌صورت کامل در مناطق تحت کنترل خود کتاب‌های درسی را مدون نمود. در سال ۲۰۱۷، این نهاد تصمیم گرفت رویکرد ملی‌گرایانه فلسطینی را به‌صورت بارزتر در این کتب اتخاذ کند و کتاب های درسی جدیدی تهیه کرد.

۲- ۱ برساختن هویت ملی در کتاب‌های جدید تشکیلات خودگردان فلسطین

در راستای ایفای کارکرد قوام‌دهنده هویت ملی یکی از کارکردهای اصلی کتاب‌های درسی نقشی است که آنها در تعریف خود دارند. در این زمینه کتاب‌های تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان دارای چندین وجه ممیزه متمایز است.

۲- ۱-۱ تاکید بر هویت عربی و اسلامی

آنها را بخشی جدایی‌ناپذیر از امت اسلامی و ملت به تصویر می کشند. هویت اسلامی و ملت‌گرایی قوی عربی در کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان برجسته است. این امر یکی از جنبه‌های کلیدی تعریف خود را برای دانش آموزان منعکس می‌کند. در کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگرادان فلسطین هویت عربی و اسلامی مفهومی نمایان است است. آنچنان که در یکی از درس‌ها به‌صورت صریح تاکید برآن

است که فلسطین کشوری عرب بوده و بخشی از ملت بزرگتر عرب را تشکیل می‌دهد. جمعیت فلسطین بخشی از امت عرب است و اسلام دین رسمی فلسطین می‌باشد. کتاب درسی مطالعات اجتماعی برای کلاس ۷ اطلاعات گسترده‌ای در مورد تمدن‌های باستانی عربی و اسلامی ارائه می‌دهد و بخش‌های مهمی از فرهنگ اسلامی از معماری گرفته تا چهره‌های برجسته نجوم و پزشکی را برجسته می‌نماید. این امر هویت دانش‌آموزان فلسطینی را به هویت مسلمانان عرب در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا متصل می‌کند. در کتاب مطالعات تاریخی پایه دوازدهم آمده است: «اتحاد قدرت است». در این کتاب در شکل‌هایی همانند تصویر نیز هویت مسلمان عرب را در کنار هم نشان می‌دهد.

۲-۱- ۲ تاکید بر هویت منحصر به فرد فلسطینی

کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین منحصر به فرد بودن هویت فلسطینی را در پیوند با سرزمین فلسطین مورد تاکید قرا داده‌اند. مرتبط با سرزمین فلسطین را برجسته می کنند. این امر در تصاویر و محتوای تمام کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین برجسته است. همچنان که در جلد کتاب درسی تربیت ملی و اجتماعی پایه سوم؛ تاریخ و جغرافیا پایه دهم و مطالعات تاریخ پایه دوازدهم نمایان است.

همچنین در کتاب‌های درسی جغرافیا، درس اول با نقشه تاریخی فلسطین بدون اشاره به اسرائیل یا خط سبز نشان داده شده است. بی اعتنایی کامل به اسرائیل و بازگشت به فلسطین تاریخی امری است که در این میان نمایان می‌باشد. در کتاب درسی تربیت ملی و اجتماعی کلاس پایه سوم دانش آموزان برای ایجاد آثار هنری که پرچم فلسطین را به تصویر می‌کشند راهنمایی می شوند. این درس شامل سرود ملی فلسطین نیز می شود. در این کتاب همچنین دانش آموزان راهنمایی می‌شوند تا بین پرچم خود و پرچم سایر کشورهای عربی را مقایسه کنند. این فعالیت حس ارتباط با ملت عرب را تقویت می‌کند. در کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین همچنین بر اهمیت پرچم فلسطین و اهمیت حفظ کشور خود تأکید و ناسیونالیسم از طریق روش‌های مختلفی القا می شود. نمونه این امر تصویری است که نشان می‌دهد دانش‌آموزان چگونه در مقابل پرچم برافراشته به نشانه احترام باایستند.

در کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین همچنین بر مقاومت و مبارزه مداوم برای سرزمین خود به‌عنوان بخشی از هویت ملی تاکید می‌شود.نمونه‌های ارائه شده در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی، مقاومت فلسطینیان در برابر تخریب زمین و درختان زیتون را برجسته می‌کند. از منظر هویتی درخت زیتون جنبه‌ای جدایی‌ناپذیر از هویت فلسطینی‌ها می‌باشد. این تصاویر نشان می‌دهد که فلسطینی‌ها در سنین و جنسیت‌های مختلف به طور فعال در مقاومت در برابر اشغال و حفظ خود شرکت می‌کنند. این تصویر همچنین نشان از قدرت و

اراده علی‌رغم عدم تعادل قدرت دارند. این تصاویر این نکته را القاء می‌کند که فلسطینیان حق دارند برای حفظ وطن خود مبارزه کنند. در این زمینه عکسی که در آن زنی ۶۵ ساله با لباس سنتی فلسطینی، چسبیده به درخت زیتون خود را نشان می دهد، برای برانگیختن احساسات گذشته و حال قابل تامل است.

۲- ۱- ۳ دیگری صهونیستی و بازشناسی آن

در راستای ایفای کارکرد هویت‌بخشی، یکی از مهم‌ترین ابعاد کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین نگرش آنها به دیگری اسرائیل و تلقی است که آنها از این دیگری دارند. در این زمینه قابل توجه است که نام دولت اسرائیل در این کتاب‌ها به ندرت ذکر می‌شود. کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین در اشاره به دیگری اسرائیل؛ واژه «اشغال صهیونیستی» یا صرفا واژه «اشغال» را مورد استفاده قرار می‌دهند. نهادها، ارتش و ارگان های دولتی اسرائیل در این کتاب‌ها به طور کلی با استفاده از صفت «صهیونیست» و گاه «اسرائیلی» توصیف می‌شوند. هنگامی که واژه «اسرائیل» مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ این استفاده بیشتر اشاره به جنبه تاریخی و نقل قول‌های تاریخی دارد. همانند اشاره به معاهده کمپ دیوید و استفاده از این واژه در یک بستر تاریخی. استفاده از واژه اسرائیل در متون درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین عمدتاً در نقل قول‌هایی از اسناد رسمی صورت گرفته است. این امر درحالی است که در سایر موارد اصطلاح «اشغال صهیونیستی» مورد استفاده قرار می‌گیرد

ماهیت منفی واژه «اشغال صهیونیستی» نه تنها از ماهیت کلمه «اشغال» بلکه از استفاده از واژه «صهیونیست» در زمینه عربی–فلسطینی ناشی نیز می‌شود. در این کتاب‌های درسی نقشه‌هایی که در مورد سرزمین فلسطین ترسیم شده است وجود اسرائیل را نفی می‌کند. در این کتاب‌ها هیچ یک از نقشه‌های جغرافیایی اسرائیل را به عنوان یک دولت نشان نمی‌دهد. در نقشه‌های این کتاب‌ها شهرهای اسرائیل نیز نشان داده نشده است مگر اینکه دارای جمعیت قدیمی عرب باشند و در نتیجه به‌عنوان شهرهای فلسطینی نشان داده می‌شوند.

در متون درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسطین نقشه تاریخی فلسطین به یکی از اصلی‌ترین نمادهای ملت فلسطین تبدیل شده است. در فرایند ایفای کارکرد هویت بخش این نقشه به نمادی از وحدت تبدیل شده است که فراتر از زمان و مکان بوده و کارکرد هویت‌بخش برای گروه های مختلف فلسطینی ارائه دارد. فلسطینی‌هایی که تابعیت اسرائیلی دارند و یا تابعیت‌های دیگری را در طول سال‌ها بر اساس کشور محل اقامت خود پذیرفته‌اند. نقشه فلسطین تاریخی در کتاب‌های درسی به نماد مهم وحدت‌بخش هویت ملی فلسطین تبدیل شده است.

کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان فلسین همچنین در اشاره به اسرائیل از مفهوم موجودیت استعماری شهرک‌نشین استفاده کرده‌اند. این اصطلاح در درس‌های مختلف این کتاب‌ها مورد استفاده قرار گرفته است و حکایت از آن دارد که چگونه زمین و خانه‌های فلسطینی‌ها در فرایند توسعه شهرک‌های اسرائیلی مورد تخیر واقع شده است. به عنوان مثال، مطالعات تاریخ پایه یازدهم یکی از خطرناک‌ترین اشکال استعمار را استعماری می‌داند که به‌واسطه آن زمین از مردم گرفته می‌شود و مردم از زمین‌ها و خانه‌هایشان ریشه‌کن می‌گردند. هدف از این درس استفاده از حقوق بین الملل برای آموزش دانش‌آموزان در این زمینه است که استعمار به عنوان یک سیستم جداسازی و تبعیض غیرقانونی است. این درس همچنین بر حق مسلم برای مقاومت در برابر تخریب ناشی از ساختارهای استعماری تأکید می‌کند. این درس، استعمار فلسطین را شبیه به زمینه‌های دیگر استعماری تعریف می‌کند.

در کتاب‌های درسی تالیف یافته توسط تشکیلات خودگردان همچنین موضوع آوارگان فلسطینی به طور مستقیم به‌عنوان نتیجه نکبت ذکر شده است. نکبه به‌عنوان جنبه ای عمیقاً معنادار از هویت و تاریخ فلسطین تلقی می‌شود که نماد مبارزه مداوم برای حق بازگشت پناهندگان و تعیین سرنوشت در سرزمین خود است. در یک درس مطالعات تاریخی کلاس یازدهم، نامه‌های مبادله شده در سال ۱۹۴۸ آورده شده که در آن بیان گردیده است که اخراج اجباری اعراب نقش مثبتی در تاریخ اسرائیل داشته است. در این درس دانش‌آموزان می‌خوانند که اعراب فلسطین خانه‌ها و اموال خود را داوطلبانه یا به اختیار ترک نکردند، بلکه اقدام آنها در نتیجه اعمال خشونت آمیز و

تروریستی بوده است. در یکی از درس‌های تربیت ملی و اجتماعی، داستانی رایج در مورد تجربه پناهندگان فلسطینی ذکر شده است. داستان درباره دختری جوان و پدربزرگش است که در یک اردوگاه آوارگان فلسطینی در سوریه زندگی می‌کنند. این داستان بر مکالمه‌ای در مورد جعبه‌ای ارزشمند متعلق به پدربزرگ متمرکز است. دختر کنجکاو می‌پرسد که چه چیزی در آن جعبه وجود دارد، و پدر بزرگ پاسخ می دهد که جعبه حاوی چیزهای ارزشمندی همانند کیلد خانه آنها در فلسطین است. وقتی دختر جویا می‌شود که چرا یافا را ترک کردند، پدربزرگش توضیح می دهد که ما در یافا به سلامت زندگی می کردیم، اما اشغالگر صهیونیست ما را محاصره کرد و بسیاری از ما را به قتل رساند. هنگامی که دوباره وی از پدربزرگش می پرسد که چه زمانی این اتفاق افتاده است، او پاسخ می دهد که در سال ۱۹۴۸، سال نکبت فلسطین. پدربزرگ در پایان با ذکر اسناد مالکیت زمین بر بازگشت به فلسطین تاکید دارد. این روایت ارتباط دانشجوآموزان فلسطینی با پناهندگان فراتر از فلسطین را برجسته و بر امید به بازپس‌گیری سرزمین تأکید می کند.

*مسئولیت صحت و سقم مقاله فوق به عهده نویسنده است و انتشار آن به معنی تأیید یا بیانگر دیدگاه مرکز آینده پژوهی جهان اسلام نمی باشد.